ӘДӘБИЈЈАТ вә ИНЧӘСӘНӘТ

19 АВГУСТ 1978-чи ИЛ

ЈАЗЫЧЫ ВӘ ҺӘЈАТ

Шаһбулағын сују, Гарабағын чөрәји

ЧӨРӘЈИ, сују мүгәддәс билиб бабаларымыз. Чөрәјә анд ичибләр. Досту чөрәклә гаршылајыблар. Гүррәләндә чөрәјин боллуғуна көрә гүррәләнибләр. Евин јухары башындан «мүгәддәсләрин» шәклини јох, сүнбүл дарағыны асыблар. Чөрәк кәсдикләри адамы өзләринә гардаш билибләр. Чөрәјин ады бөјүк, анды сиғләтли олуб...

Гарабагдајыг. Јурдумузун бол сулу, бол чөрәкли кушәсиндә. Ағдамын Ковургала адлы шәһәр јериндә, лап һүндүрдә, газынты вахты јердән чыхарылмыш «Түрк гарысы» абидәсини дикәлдибләр. Бабаларын мин илләр әввәл јондуғу ана абидәсиндә тәсвир олунан галын әлләрини мәһәббәт әламәти олараг синәсинә гојуб, көзләрини узаглара зилләјиб. Кениш үфүгләрә, учсуз-бучагсыз зәмиләрә, бир дә узагларда гајаларын алтындан гајнајыб чыхан чај-булаға — Шаһбулаға.

Сусуз чөрәк олмајыб, чөрәксиз — су.

«Гарабағ» совхозу. Јумру-јумру тәпәләрин тахылыны комбајнлар бичиб. Елә бил чөлләрин сары сачыны нәһәнк дарагла дарајыблар, дишләринин јери галыб. Бу јамачларда әкилән тахылы сувармаг мүмкүн дејил. Дәмјә тахылдан бол мәһсул көзләмәк дә чәтиндир. Јағмајыбса, битмәјәчәк.

Совхоз партија комитәсинин катиби Идрис Таһиров вәзифәјә тәзә сечилсә дә, ишә јахшы бәләддир. Аз вахтда адамлара гајнајыб-гарышыб, О. кәндин, тәсәррүфатын газандығы уғурлардан мәһәббәтлә данышыр:

— Ил олуб ки, дәмјә торпагларда тахыл зәмиләрини көрәндә үрәјимиз јаныб. Сүнбүлләр балача, зәми сејрәк. Торпаға сәпилән тохуму да көтүрмәк мүмкүн олмајыб. Амма сон вахтлар вәзијјәт јахшыдыр. Тахылымыз илдән-илә бол кәлир.

Баш мүһасиб Мәммәд Рзајев кичик һесаблама машынынЫ гаршысына гојуб нә исә әлчүб-бичир. Гырмызы ишыгла јанан рәгәмләр совхоз тахылчыларынын бөјүк гәләбәсини әкс етдирир. Онлар бу ил зәмиләрдән 877 тон әвәзинә 1.804 тон тахыл көтүрүбләр. Һәр һектардан 14.6 сентнер мәһсул планлашдырылмышды, анчаг ики дәфәдән чох тахыл јығыблар: һектардан 3 тон 100 килограм.

Әввәлләр үстү сөјүдлү архларын ајағында су дәјирманлары ишләјәрди. Ше'рләримиздә, нәср әсәрләримиздә вәсф олунан бу дәјирманлар инди көзә дәјмир. Нечә олду онлар? Чахчахларын сәси кәсилди. Дашлар дишәксиз галды.

Бојәһмәдли кәндиндә бизи комбајнчы Вәли Гарајевлә таныш еләдиләр. Биринчи суалымыз да дәјирман һаггында иди.

— Су дәјирманы дејәндә адамын көзүнүн габағына кечә сәһәрә гәдәр чахчах сәсиндән дәнк ола-ола бир-ики дагарчыг дән үјүтмәк кәлир. Мән бу ил комбајнла 324 тон тахыл бичиб дөјмүшәм. Буну бир су дәјирманы ил боју үјүдүб гуртара билмәзди.

— Јолдашларын нечә ишләјир?

— Аббаслу Аббасов 315 тон. Надир Бағыјев 259 тон тахыл бичибләр. Зәмиләри чинлә, орагла бичәндә, һејванла дашыјанда су дәјирманларынын әвәзи јох иди. Амма комбајнла бичиб, ири машынларла дашыјанда, мәһсулумуз бу илки кими бол кәләндә ону үјүтмәјә елеватор лазымдыр. Өлчүләр дәјишиб, елә күзәранымыз да әввәлки дејил...

Он беш-ијирми ил бундан әввәл Азәрбајчанын ән ири тахылчылыг рајону Чәлилабад сајылырды. Тахылын бечәрилмәсинә, јығылмасына чохлу вәсаит, әмәк сәрф олунурду. Индикиндән артыг вахт кедирди. Амма мәһсулдарлыг гат-гат ашағы иди. Јазда тахыл турпәнк чичәјиндән сапсары оларды. Бичин бир нечә күн кечиксә, сүнбүлләр вагамлајыб төкүлүрдү. Бәс нечә олду ки, тахыла мүнасибәт дәјишди? Бәлкә буна мүнасибәт дә демәк олмаз. Чөрәјә һөрмәт әввәл дә, инди дә ејнидир. Амма дәјишиклик вар.

— Әввәла, инди ајры сорт тахыл әкирик, — дејә Ағдам рајонундакы Орчоникидзе адына колхозун сәдри Таһир Бәширов сөзә башлајыр. — «Гылчыгсыз-1» вә «Гафгаз» сортларынын мәһсулдарлығы јүксәкдир. Сүнбүлләрин романтик сачаглары јохдур, шәкли дәјишиб. Дән сүнбүлдә патрон дарағы кими дүзүлүр. Бир тохумдан 7—8 сүнбүл галхыр. Мәнә belә кәлир ки, бу чүр давам еләсә, рајонумузда тахыл истеһсалы индикиндән гат-гат артыг олар. Биткинин чаны күбрәдир. Күбрәсини ки, вердин, бечәрдин, тахыл елә галхыр ки, арасында бир алаг оту да битә билмир. Битсә дә, онун көлкәсиндә галыб мәһв олур.

Торпагдан сәмәрәли истифадәдә Орчоникидзе адына колхозун зәнкин ән'әнәси вар. Саһәләри кәзәндә бир даһа бунун шаһиди олдуг. Јолун гырағында һәр һектарындан тәхминән 60 сентнер тахыл көтүрүлмүш әкин јери нарын шумланыб. Инди су алтындадыр. Бичин гуртаран кими белә, тезликлә тәзәдән тахылмы әкилиб? Колхоз сәдри изаһ еләди:

— Јох, бураја гарғыдалы сәпмишик, јем үчүн. Ики дәфә суланачаг, октјабрын әввәлләриндә бичиләчәк, сонра тә'чили тахыл сәпәчәјик. Бу, бизим гочаглығымыз дејил. Һәр јердә әвәзләмә үсулу илә икинчи, үчүнчү биткн әкмәсәк, јетирә билмәрик.

Ағдамын колхоз вә совхозларында идарәләр, бир нөв, саһәјә көчүрүлүб. Ишин ән гызғын јериндә гәраркаһлар јарадылыб. Бурада телефон да вар, телевизор да, һәким мәнтәгәси дә, јемәкхана, чајхана да. Јујуну истираһәт етмәк үчүн шәраит дә. Почталјон мәктублары бураја кәтирир. Чүнки кәнд чамаатынын һамысы бурададыр. Һамы ишләјир, мәсләһәтләшир, тәдбир төкүр. Бу гәраркаһларын бир тәрәфи үзүмлүк, бир тәрәфи тахыл зәмиләри, бир тәрәфи памбыгдыр. Бурада биз кимләрә раст кәлдик? Республика Кәнд Тәсәррүфаты Назирлијинин, рајон партија комитәсинин ишчиләринә, тәһкимчиләрә, инзибати идарәләрин әмәкдашларына... Һамы елликлә ајаға галхыб. Саһәләрдә кördүјүмүз бу мәнзәрә, бу әлбирлик бизи инандырды ки, Ағдам рајонунда тахылын һәр сүнбүлүнүн, памбығын һәр гозасынын, үзүмүн һәр салхымынын гәдир-гијмәтини јахшы билирләр. Мәһсулун иткисиз јығылмасы үчүн чамаат әлиндән кәләни әсиркәмир.

...Солтан Ағајев 36 илдир ки, механизатор ишләјир. Инди Орчоникидзе адына колхозун баш механикидир. Мүһарибәнин ағыр күнләриндән, 14—15 јашындан торпагла сирдашдыр. О вахт тахыл да «ағыр чәбһә» иди. Ишә котанчылыгдан башлајыб. Алнындакы дәрин чапыг исә танкын јох, тракторун «јадикарыдыр».

— 1944-чү илин пајызында Сарычалы кәндинин саһәләриндә ишләјирдик. Тракторларда ишыг-зад јох иди. Кечә јарысы ај батды. Пајыз кечәси елә иди ки, бармағы көзә сохсан көрмәк олмазды. Сәһәрә јахын ишимиз баша чатанда дөзә билмәдик. Ахырынчы шырымы әкмәји ушаглара тапшырыб динчәлмәјә кетдим. Анчаг өзүмү талвара чатдыра билмәдим. Сары әскәр шинелим варды. Ону кәсәјин үстүнә атыб, елә саһәдә јатдым. Трактор шумун башы илә гајыданда гаранлыгда гәфилдән үстүмә чыхыр. Дөрд ај һәрбн госпиталда јатдым. Алнымдан бир овуч сүмүк чыхартдылар. Сојут ајларда тракторларда әлимиз дәмирә јапышырды. Гычларымыза көһнә сырыглылары сарыјыб отурурдуг. Инди механизатор олмаға нә вар ки! Тракторларын ичәриси ев кими раһатдыр.

Механизаторларын ишн илә марагландыг. Солтан Ағајев деди:

— Үч комбајнымыз вар. Бу да 230 һектар тахылы бичмәјә бәс едир. Һәр һектардан 50 сентнердән артыг мәһсул көтүрмүшүк. Бу, ахырынчы һәдд дејил. Дөвләт планыны ики дәфә артыгламасы илә јеринә јетирмишик. Колхозчулар һәр маната 6 килограм тахыл алачаглар. Чох адам алдығы тахылы јығмаға јер тапмыр.

— Техника нечәдир?

— Техникаја сөз јохдур, амма еһтијат һиссәләр тапмагда чәтинлик чәкирик. Әсас мәсәлә ону нечә сахламагдадыр.

— «Алтај» тракторуна бир кәндә зарафатла тәзә ад гојублар: дөрд ај. Јә'ни демәк истәјирләр ки, дөрд ајдан артыг ишләмир. Бу зарафата сиз нечә бахырсыныз?

Солтан күлдү:

— Бизим 1969-чу илдә алдығымыз «Алтај» тракторлары инди дә саздыр.

Бир әһвалат бизи дүшүндүрдү. Көрдүк ки, биз гәләм адамлары бә'зән һәјатдан кери галырыг. Достуну евинә гонаг чағыран механизатор саһәдә һәјат јолдашына дејир ки, кет тојуг кәс, хөрәк һазырла, гонағым олачаг. Гадын фикрә кедир:

— Кәл, тојуту кәс, мән дә һазырлајым.

— Кәндә адам јохдур?

— Елә бил јад јердән кәлмисән. Бу вахт кәндә башыпапаглы тапмаг олур ки... Кишили-гадынлы һамы саһәдәдир.

Гарадағлы кәндиндәки Телман адына колхозун бригадири Сејмур Сәфәров чаван оғландыр. Һәлә тоју да олмајыб. Алты илдир бригадир ишләјир. Бу мәсәләјә тохунанда онун дәрди ачылды.

— Телевизијада кестәрилән сатирик новеллаларда, јумористик һекајәләрдә тез-тез белә бир сәһнәјә бахырыг. Гадынлар ишләјир, кишиләр чајханада отурур. Мәсәләнин белә гојулушу бизим хәтримизә дәјир. Бәс бу гәдәр шуму ким еләјир, күбрәни ким сәпир, памбығы, тахылы, үзүмү ким јығыр?!

Кәнди атыб шәһәрләрә гачан чаванлардан сөз дүшдү. Сејмур јашына ујғун олмајан бир ағсаггал тәмкини илә дилләнди:

— Бизи бурда ким сахлајыр ки, көнүллү галмышыг. Чаванларын кәнддән кетмәсинин сәбәбләри чохдур. Һәрә бир ишә көрә кедир. Бә'зиси тарлада ишләмәји өзүнә сығышдырмыр. Елә орда да фәһләлик еләјир. Амма бурда бел көтүрмәјә арыныр. Шәһәрдә евсиз-ешиксиз, јатагханалар күнчүндә јашајыр. Амма бу торпагда, кенишликдә, нәдәнсә, дарыхыр. Мән өмрүмү бу чөлләрдән ајры тәсәввүр еләјә билмирәм.

Бүтүн өлкәмиздә машһур олан, маһнылар јарашығы Сүрәјја Кәримова инди дә өвладлары илә бу колхозда ишләјир. Онун хатиринә индијәдәк колхозда Сүрәјја Кәримованын мангасы јашајыр. Бу манга тахыл јығымында да, памбыг јығымында да аиләнин көһнә ән'әнәсини шәрәфлә горујуб сахлајыр.

Колхозун сәдри Аллаһверди Аллаһвердијев вахтилә Азәрбајчан Дөвләт Университетинин филолокија факултәсини битириб. 15 илдир ки, республиканын ән габагчыл тәсәррүфатларындан олан Телман адына колхоза рәһбәрлик едир. Бу тәсәррүфат чохсаһәлидир: памбыгчылыгла, һејвандарлыгла, үзүмчүлүклә мәшғул олурлар. Тахыл барәсиндә ајрыча данышаг. Кечән ил колхоз тахылчылыг үзрә бешиллик планы јеринә јетириб. һәр һектардан орта һесабла 60 сентнер мәһсул көтүрүб. Бу, рекорд рәгәмдир. «Гылчыгсыз-1» буғдасыны јетишдирән алимләр лабораторија шәраитиндә бу гәдәр мәһсул алмышлар. Инди Ағдам рајонундакы Телман адына колхозун тахылчылары үчүн бу рәгәм әл јетишмәјән зирвә дејил. Колхозун тахылчылары һәлә кечән ил 380 һектар саһәнин һәр һектарындан белә јүксәк мәһсул алыблар. Бу ил исә мәһсулдарлығы 61 сентнерә чатдырыблар. Бу, өлкәдә ән јүксәк көстәричиләрдәндир.

Бол мәһсул кәндә чамаатын күзәранына нечә тә'сир көстәрир? Колхоз сәдри вермәк истәдијимиз бу суалы көзләмәди, өзү мәтләб үстүнә кәлди.

— Гарадағлы кәндинин симасы көзүмүн габағында нә гәдәр дәјишиб... Абад күчәләри, евләри өзүнүз көрдүнүз. Күнејли-гүзејли ејваны олан көзәл мүлкләр тикилиб. Кәндә мусиги мәктәби вар. Ушаг бағчасы, мәдәнијјәт еви, китабхана... Мусиги мәктәбинин «Чаһаркаһ» ансамблы тез-тез әмәкчиләрин гаршысында чыхыш едир. Кәндин баш планы һазырланыб, евләрә су чәкилиб. Јахын вахтларда газ кәмәри дә ишә дүшәчәк. Колхозчуларын орта әмәк һаггы 155 манатдан артыгдыр. Тәсәррүфатымызын күлли миғдарда халис кәлири олмушдур. Бүтүн бунлары нәзәрә аланда көрүрәм ки, кәнди даһа да абадлашдырмаг үчүн һәлә чох иш көрмәлијик. Тикинти, планлашдырма тәсәррүфатлары бизә даһа јахындан көмәк көстәрмәлидирләр. Јохса елә олур ки, имкан ола-ола әлиндәки вәсаити чамаатын мәнафеји наминә сәрф едә билмирсән.

Ағдамын кәзиб-долашдығымыз кәндләриндә чамаатын үзүнү күләр, көнлүнү ачыг көрдүк.

Бир ағсаггал киши јахшы деди:

— Нәјин фикрини еләјәчәјик, ај оғул? Әсас чөрәкдир, о да ки, бол! Рузумузу јығмышыг башымызын алтына. Галды үзүмә, памбыға — өзүнүз көрүрсүнүз, тарлаларда мәһсул ашыб-дашыр... Онлары да горујуб сахламаг, вахтында јығмаг лазымдыр.

Кечәләр сәһәрә кими саһәләрә дәрман сәпән механизаторлары, өз зәһмәтинин бәһрәсини зијанверичиләрдән горумаг үчүн раһатлыг билмәјән адамларын сә'јини көрәндән сонра инандыг ки, бу ил тахылчылыгда газандыглары наилијјәт ағдамлылары архајынлашдырмајыб.

Тахыл планыны 151.6 фаиз өдәјән, 31.179 тон тахыл истеһсал едән, һәр һектарын мәһсулдарлығыны 35.3 сентнерә чатдыран ағдамлылар тәсәррүфатын бүтүн саһәләриндә јени гәләбәләр газанмаг әзминдәдирләр.

...Кәнддән чыхырыг. Һәјәтләрин бириндән чөрәк әтри кәлир. Ағбирчәк гадын күндә гаралмыш, гырышлы, чод әлләриндә чәпәрин үстүндән бизә исти чөрәк узадыр. Бу әлләр, нәдәнсә, јадымыза нечә мин ил әввәл дашдан јарадылмыш ана абидәсинин әлләрини хатырладыр. Бу әлләр дурдугча Гарабағ торпағынын сују, чөрәји әскилмәз. Тәндирләриндән кәлән чөрәк әтри һәр јердә, һәмишә үрәјимизә илһам, голумуза гүввәт верәр.

Фәрман КӘРИМЗАДӘ,
Сабир РУСТӘМХАНЛЫ
Ағдам